

Atitudini ale femeilor față de îmbătrânire. Diferențe generaționale, stereotipii de vârstă și considerații metodologice

Lucian Marina

Universitatea „1 Decembrie 1918”
Alba-Iulia

Eugenia Ignat

Universitatea „1 Decembrie 1918”
Alba-Iulia

Sunt analizate datele unei anchete proiectate și realizate în județul Alba. Desfășurată pe parcursul anului 2002, pe un eșantion format din 273 de femei din județul Alba, investigația se situează în cadrul unor preocupări constante (Marina 2001, 2002, 2003) de sociologia îmbătrânirii. Îmbătrânirea este astăzi un fenomen, dar totodată și o provocare socială. De la atitudini pasive, tipic tradiționaliste, se trece în societățile contemporane spre atitudini active de combatere. În România, studiul sociologic al îmbătrânirii este la începuturile sale, dar el beneficiază, desigur, de studiile occidentale în domeniu. Este, de asemenea, posibil ca sociologia să împrumute pe tema îmbătrânirii fecunde idei din sfera disciplinelor conexe : demografie, psihologia socială, medicina socială și gerontologie. Cunoașterea ca atare și explorarea mecanismului de formare a atitudinilor față de îmbătrânire poate fi astfel un punct de plecare productiv în sociologia îmbătrânirii.

Literatura de specialitate le-a oferit autorilor oportunitatea unui studiu realizat și publicat în 1998, în publicația Education and Ageing, cu titlul „Women's attitudes to ageing : some factors of relevance to educational gerontology”, autor fiind britanicul Ian Stuart-Hamilton. A fost păstrată orientarea majoră a investigației replicată, spre studiul atitudinilor femeilor, dată fiind preocuparea acestora mai accentuată pentru aspectele fizice, corporale, comparativ cu sexul opus. În plus numărul mai mare de femei care se află în fața provocărilor îmbătrânirii și speranța de viață mai ridicată a acestora față de bărbați constituie alte două argumente ale orientării generale a studiului.

Pentru operaționalizarea diferențelor de atitudine generațională, s-a utilizat conceptul de generație familială. Au fost comparate răspunsurile la itemi ce vizau reprezentările și atitudinile față de îmbătrânire ale fiicelor, mamelor și bunicilor. S-au sesizat diferențe de atitudine, de reprezentare, dar și de discurs în ce privește dimensiunile îmbătrânirii fizice și mentale.

Probleme metodologice

Cercetările au cuprins un eșantion de femei din trei generații, în total 273 de subiecți din județul Alba, și s-au întins pe o perioadă de aproape opt luni, începând din septembrie 2002 până în martie 2003, de la conceperea și verificarea unor elemente de design până la prelucrarea datelor cu programele SPSS, TROPES și HAMLET. Alegerea subiecților s-a făcut din lista educatoarelor titulare sau angajate temporar într-o grădiniță din județul Alba (pe această categorie socială, a fost exhaustivă) care aveau vârsta între 20 și 29 de ani și, în faza imediat următoare, au fost investigate printr-un chestionar consistent ca număr de întrebări și mamele și bunicii acestora.

Vom începe prin discutarea câtorva probleme metodologice care apar în desfășurarea unui astfel de studiu comparativ generational. În primul rând, trebuie operaționalizată noțiunea de *generație*. Contribuțiile teoretice sociologice cu privire la generație ar trebui să fie astfel un reper în acțiunea noastră metodologică. La prima vedere, ar părea destul de greu să separăm o definiție sociologică a generației. În sociologie, primele contribuții în domeniul generației îi aparțin chiar fondatorului acestei discipline, A., Comte. Conform lui A. Comte (cf. Rădulescu, 1994, 48-49), conținutul noțiunii de *generație* este influențat de contexte istorice și demografice. Pentru a lămuri raporturile dintre generație și istorie, el introduce conceptul de *viteză de înnoire a generațiilor*, care este strâns legată de durata medie a vieții. O creștere a duratei medii a vieții, susține A. Comte, conduce la suprimarea progresului social din cauza „instinctului conservator” al bătrâneții, opus „instinctului de inovație” care caracterizează tinerețea. O scădere a duratei medii de viață va reduce perioada productivă a vieții și îi va împiedica pe tinerii instruiți să-și aducă o contribuție deplină la

progresul social. Propunerea lui A. Comte este de a stabili o mărime variabilă a generațiilor în funcție de durata medie de viață proprie societății la un moment istoric dat. De asemenea, o generație prea largă este semnul unui regres social, iar o generație „prea îngustă” al unei posibilități scăzute de „marcare” a istoriei.

Prima idee a lui A. Comte poate fi astfel corelată cu teoriile demografilor istorici de astăzi (vezi P. Bourdelais sau V. Trebici), care propun delimitarea generațiilor după durata medie de înlocuire a unei generații. V. Trebici situează această durată de înlocuire undeva între 25 și 30 de ani. Sigur că aceste limite arbitrare sunt influențate de fenomenele demografice de la nivelul populațiilor umane unde se încearcă stabilirea lor. Am putea fi de acord că o generație îi cuprinde pe cei de la 0 la 24 de ani, alta pe cei de la 25 la 49 de ani, iar următoarea pe cei de la 50 la 74 de ani. O aplicație metodologică nu este posibilă însă cu o asemenea operaționalizare și vom arăta de ce. Să presupunem că realizăm o anchetă pentru a surprinde diferențele generaționale. O asemenea anchetă trebuie însă, pentru a neutraliza efectul de perioadă, să fie transversală. Dar să spunem că identificăm trei femei din generația a III-a (50-74 de ani). Situația filiațională a acestor persoane este însă foarte diferită: una e fiică, fiind necăsătorită și locuind împreună cu mama sa; alta este mamă, având doar o fiică necăsătorită; o a treia e bunică, având chiar un nepot de vârstă adultă. Am adus în discuție aceste exemple pentru a argumenta o opțiune metodologică proprie. Raportul de filiație este, considerăm noi, o componentă a generației. Cineva nu poate face parte dintr-o generație – sau, în orice caz, nu putem face comparații între generații constituite în acest mod – dacă este, de exemplu, o celibatară de 60 de ani.

Pentru a realiza astfel o comparație între generații, este nevoie de următorii pași:

Tabelul 1. Reguli metodologice

Nr.	Regula	Implicația	Consecința
1.	Persoane membre ale generațiilor în aceleași raporturi de filiație	→	Fii-fiice, mame-tați, bunici-bunice
2.	Persoane membre ale generațiilor în același strat social	→	Omogenitate de strat sau clasă socială
3.	Persoane membre ale generațiilor care să manifeste o „comunitate de destin”, adică un traiect social și profesional asemănător	↔	Rețele de comunicare și raportare reciprocă

Să vedem cum s-a desfășurat investigația noastră practică, precizând că am introdus, pentru creșterea validității comparării atitudinilor față de îmbătrânire, două condiții suplimentare: membrii generației să aibă un nivel de educație asemănător sau

identic, iar materializarea acestui nivel de educație în ocupația deținută în prezent să se fi produs la fel; să fie înlăturate diferențele de gen, deci membrii generației să fie de același sex.

Tabelul 2. Aplicarea regulilor metodologice

Nr.	Regula	Aplicarea regulii
1.	Persoane membre ale generațiilor în aceleași raporturi de filiație	Fiice, mame, bunice
2.	Persoane membre ale generațiilor în același strat social	Omogenitate de strat sau clasă socială realizată % doar pentru prima generație a fiicelor
3.	Persoane membre ale generațiilor care să manifeste o „comunitate de destin”, adică un traiect social și profesional asemănător	Au fost alese educatoarele din județul Alba (alegere aleatoare cu pas de 2) și apoi mamele acestora, iar în final o bunică pe ramura filiațională

Trebuie să facem câteva precizări pentru a fi înțelese mai bine alegerile făcute. Astfel, era important să nu alegem ca generație de eșantionare (de la membrii acesteia urmând a pleca investigarea generației mamelor și apoi a fiicelor) o categorie socială sau un strat social la care riscul de mobilitate socială (adoptăm un sens mai larg al acestei noțiuni, și anume riscul ca mama sau bunica să fie peste sau sub categoria fiicei din punctul de vedere al educației și al ocupației) să fie mare. Astfel, dacă alegeam persoane cu educație înaltă în generația de eșantionare, exista riscul, date fiind condițiile concrete din România, ca mamele și bunicele să fie din categorii sociale inferioare substanțial. În plus, ne era și foarte greu să identificăm

o listă cu toate persoanele cu studii superioare din județul Alba, iar printre absolventele de studii superioare situația era foarte complexă (după ocupație, mediu rezidențial etc.). La fel, dacă luam muncitoarele din județul Alba, pe lângă dificultatea întocmirii listei, exista și riscul situațiilor foarte diversificate educațional. Alegerea educatoarelor tinere (între 20 și 29 de ani) – încadrate ca educatoare definitiv sau temporar la o grădiniță din județul Alba –, pe care le-am trecut pe o listă completă, pe care le-am putut chestiona facil și între care existau relații de comunicare și se putea vorbi chiar de o cultură de grup, o credem astfel suficient argumentată.

Studiul nostru are un caracter exploratoriu, chiar dacă este replica unui studiu realizat în Marea Britanie (Hamilton, 1998).

Oarecum în consonanță cu ceea ce au gândit autorii britanici, ne-am stabilit următorul cadru analitic :

Tabelul 3. Cadru analitic al studiului (dimensiuni opozabile)

Atitudini față de combaterea semnelor îmbătrânirii fizice	A ₁	A ₂	Atitudini față de combaterea semnelor îmbătrânirii mentale
Imagini ale îmbătrânirii fizice	I ₁	I ₂	Imagini ale îmbătrânirii mentale
Atitudini negative față de bătrâni	A ₃	A ₄	Atitudini negative față de tineri
Atitudini pozitive față de bătrâni	A ₅	A ₆	Atitudini negative față de relațiile dintre tineri și bătrâni
Imagini ale lucrurilor importante (valorilor) pentru o persoană în vârstă	I ₃	I ₄	Imagini ale persoanelor în vârstă
Modele (persoane apreciate) tinere	M ₁	M ₂	Modele (persoane apreciate) în vârstă

Cum se observă și din tabelul 3, cadrul analitic este structurat în jurul a trei concepte majore: de atitudine, de imagine (stereotip) și de model (prototip).

Asupra definițiilor atitudinii nu este momentul să ne oprim aici, singura problemă care ne interesează fiind în ce măsură suntem în prezența unei poziții stabile (și nu doar a unei opinii) și dacă suntem suficient de siguri de faptul că e o atitudine fabricată (artefact). Pentru a ne supune acestor cerințe metodologice, am construit pentru componentele A₁, A₂, A₃, A₄, A₅, A₆ o serie de instrumente (întrebări sau seturi de întrebări) scalate ordinal. O precizare importantă este că acest triunghi conceptual are semnificații diferite pentru cele trei generații analizate. Astfel, pentru tinere, atitudinile față de combaterea îmbătrânirii (A₁, A₂) sunt atitudini care privesc un proces îndepărtat din punctul de vedere al identității de vârstă, pentru vârstnice ele sunt parte a identității grupului de vârstă și, probabil, și a identității individuale. De asemenea, cuplul A₃-A₄ are raportări polare la cele două grupuri de vârstă. La fel se întâmplă și cu A₅-A₆, care se aseamănă destul de mult cu precedentul, fără însă a fi identic. Prin construcția ordinală a scalei, am avut posibilitatea să verificăm și stabilitatea

poziției și coerența răspunsurilor deoarece cineva care la A₃ (atitudini negative față de bătrâni) se plasa în poziția de dezacord ar trebui să manifeste acord cu A₅ (atitudini pozitive față de bătrâni). Înțelegem totuși să nu absolutizăm acest mod de lucru deoarece literatura de specialitate a sesizat deseori contradicțiile din sistemul atitudinal individual.

În privința „imaginilor” avem cele mai multe observații de făcut, plecând de la diversitatea de definiții care există în literatura de specialitate. Astfel, chiar dacă etimologia cuvântului (gr. *stereos*, „solid”) sugerează că imaginile ar avea un grad mare de stabilitate, în realitate nu există garanții teoretice și experimentale pentru o astfel de ipoteză. În al doilea rând, trebuie să sesizăm că definițiile date stereotipurilor denotă, la rândul-le, o atitudine: fie una prin care stereotipurile sunt privite îngăduitor, am putea spune pozitiv, drept „construcții mentale cu rol de economie a gândirii” și uneori ca „modalități de cunoaștere indirectă”, iar alteori ca dimensiuni emotive ale unei atitudini discriminante. Este adevărat însă că aceste definiții opozabile au apărut în literatura de specialitate chiar de la „părintele” stereotipului, W. Lippman.

Justificarea era că imaginile acoperă realități diferite și îndeplinesc roluri diferite. Ceea ce ne argumentează într-un fel opțiunea de a vorbi pentru început de „imagini”, și nu de stereotipuri.

În continuare, vom analiza un nou cadru analitic pentru imagini, pentru a putea introduce câteva distincții terminologice/a identifica trei genuri de stereotipuri în cazul procesului studiat.

Tabelul 4. Stereotipii față de îmbătrânire

Codul itemului	Explicitarea imaginilor	Instrumentul utilizat pentru identificarea imaginilor (tip)
I ₄	Stereotipuri față de grupul de vârstă înaintată	Listă de patru atribute (întrebare deschisă)
I ₁ , I ₂	Stereotipuri față de procesul îmbătrânirii	Listă prestabilită de atribute fizice și mentale (10 întrebări deschise despre evoluția acestora la bătrânețe)
I ₃	Stereotipuri față de valorile grupului de vârstă înaintată	Listă prestabilită de 15 întrebări scalate ordinal

Ca și la atitudini, trebuie să aducem amendamentul că semnificația (conținutul) itemilor diferă în funcție de generație, în așa fel încât I₃, de exemplu, poate să aibă semnificația „valori” pentru bunici și „stereotipuri ageiste” pentru fiice.

O ultimă observație metodologică se referă la itemii M₁ și M₂, care au fost formulați ca prototipuri de sex astfel: „Ce femeie cu vârsta de până la 50 de ani admirați cel mai mult?”, „Ce bărbat de până la 50 de ani admirați cel mai mult?”, „Ce femeie în vârstă de peste 50 de ani admirați cel mai mult?”, „Ce bărbat în vârstă de peste 50 de ani admirați cel mai mult”. Pentru toate răspunsurile, au fost solicitate și argumentări prin întrebarea „Ne puteți spune și de ce?”. Nu s-a redus câmpul răspunsului prin constrângeri de genul „Să fie o persoană cunoscută”, „Dați numele persoanei” tocmai pentru a putea face o analiză ulterioară și pe zona din care provin aceste „modele”. A existat o reducere operată tocmai pentru a se putea analiza mai ușor răspunsurile în sensul că li s-a cerut subiecților doar „un bărbat” și „o femeie”.

Despre atitudini

Am urmărit să vedem dacă există diferențe marcante între generații în privința atitudinilor de combatere a semnelor îmbătrânirii fizice și mentale. Întâi am fost preocupat de atitudinea generală („În ce măsură considerați că este important să lupti împotriva semnelor îmbătrânirii fizice?”) și apoi am adaptat un set de itemi prin care, pornind de la întrebarea: „Lăsând la o parte întrebările referitoare la cheltuieli, în ce măsură considerați că următoarele lucruri contribuie la combaterea semnelor fizice ale îmbătrânirii?”, testam o serie de acțiuni și obiecte relevante pentru combaterea îmbătrânirii, așa cum au apărut ele din ancheta-pilot. La fel am procedat și pentru itemul „combatere a îmbătrânirii mentale”.

S-au impus astfel două genuri de analize: unele prin care am studiat corelația dintre membrii unei filiații (fiică-mamă-bunică) și altele prin care am studiat corelația sau concordanța între atitudinile de combatere a îmbătrânirii fizice și cele de combatere a îmbătrânirii mentale¹.

Tabelul 5. Corelații ale indicatorilor generali

Îmbătrânirea fizică	$F_2 : M_2 = 0,500^*$	Îmbătrânirea mentală	$F_4 : M_4 = -0,078$	Corelații intraindividuale	$F_2 : F_4 = 0,245$
	$M_2 : B_2 = 0,175$		$M_4 : B_4 = 0,176$		$M_2 : M_4 = 0,409$
	$F_2 : B_2 = 0,220$		$F_4 : B_4 = 0,220$		$B_2 : B_4 = 0,555$

* S-a utilizat peste tot coeficientul de corelație Pearson, iar analizele au fost realizate cu SPSS 10.00.

Se constată o corelație puternică între atitudinea generală a fiicelor și cea a mamelor în privința importanței combaterii semnelor îmbătrânirii fizice. Aceasta deoarece, tradițional, femeile au fost „încurajate” să se lupte pentru menținerea „capitalului fizic”. Însă cele care au trecut „pragul”, adică au suferit pierderi din cauza îmbătrânirii (bunicile), nu mai acordă aceeași importanță combaterii îmbătrânirii fizice. Susținem astfel că suntem în prezența unui efect de vârstă, și nu a unuia datorat generației.

Dacă ne raportăm și la statisticile descriptive calculate pentru cei șase indicatori, vedem cum se structurează un fel de pattern al atitudinilor față de îmbătrânire, în sensul că atitudinea cea mai combativă este pe dimensiunea îmbătrânirii mentale, cea de combatere a îmbătrânirii fizice fiind pentru fiecare generație puțin sub intensitatea primeia. Nu știm dacă acest raport nu este datorat gradului mai mare de „necunoscut” adus de spectrul îmbătrânirii mentale, spre deosebire de cea

fizică. Cert este că cele două dimensiuni sunt corelate cel mai puternic la bunici, apoi la mame și cel mai puțin la fiice. Aceasta în timp ce distanța valorilor medii evoluează invers.

Interpretarea evoluției acestor indicatori devine mai clară după ce examinăm și frecvențele relative. Ajungem astfel la concluzia că raportul dintre atitudinea de combatere a îmbătrânirii fizice și cea de combatere a îmbătrânirii mentale oscilează la fiice, fiind însă ancorat foarte sus, la mame oscilează mai puțin, dar nu mai este ancorat atât de sus, iar la bunici se stabilizează cu o diferență semnificativă (în jur de 1 punct de scală) între „ancora” îmbătrânirii fizice și cea a îmbătrânirii mentale, dar pe ansamblu ancora celor două e mult mai jos decât la fiice. Această ultimă constatare ne îndreptățește să credem că ar putea exista și o modificare de atitudine datorată generației, generațiile noi fiind mai combative, poate și datorită stocului mai ridicat de educație. Vom vedea cum următoarele date susțin cele afirmate.

Tabelul 6. Corelații ale scorurilor atitudinale (indicatorii de scor atitudinal reprezintă media indicatorilor „lucruri importante pentru combaterea îmbătrânirii”)

Îmbătrânirea fizică	$F_3 : M_3 = 0,319^*$	Îmbătrânirea mentală	$F_5 : M_5 = 0,336$	Corelații intraindividuale	$F_3 : F_5 = 0,610$
	$M_3 : B_3 = 0,506$		$M_5 : B_5 = 0,296$		$M_3 : M_5 = 0,396$
	$F_3 : B_3 = 0,346$		$F_5 : B_5 = 0,289$		$B_3 : B_5 = 0,596$

* S-a utilizat peste tot coeficientul de corelație Pearson, iar analizele au fost realizate cu SPSS 10.00

În privința importanței lucrurilor care combat îmbătrânirea, atât corelațiile inter-individuale, cât și cele intraindividuale sunt remarcabile și, fără nici o excepție, semnificative. Parțial, acest lucru este datorat și

modului de construcție a indicatorilor care sunt de medie, nu așa de sensibili la nuanțele individuale. Pe de altă parte, observăm și aici o oarecare separare a fiicelor de mame și bunici, ultimele fiind mult mai con-

cordante între ele, ceea ce iarăși credem că ar putea fi un semnal destul de slab al unei schimbări de atitudine datorat generației. Însă conchidem prin a spune că diferențele cele mai semnificative de atitudine sunt cele datorate vârstei sau, pentru a nu fi greșit înțeleși, clasei de vârstă. Sigur că se impun numeroase rezerve asupra acestor concluzii, în special din cauza mărimii eșantionului utilizat, a particularității lui și a mărimii diferențelor constatate, în unele cazuri la limita de semnificație a testelor statistice (în speță, testul Z).

Dacă nu am fi acceptat ipoteza intervenției filiației în constituirea generațiilor, am fi obținut un grad mare de concordanță între generații, care este, de fapt, și concluzia studiului britanic. O analiză mai atentă, care să țină seama de diferențele din cadrul filiației, ne conduce însă la concluzii mai nuanțate și, în orice caz, îndepărtate de ceea ce au obținut autorii britanici. Sigur că se pot aduce în discuție situațiile din cele două țări, patternurile și mentalitățile sensibil diferite. Dar noi opinăm că metodologia utilizată de autorii citați este responsabilă în parte de concluziile privind omogenizarea socială a generațiilor în privința abordării îmbătrânirii.

Să realizăm în continuare analiza „lucrurilor importante pentru o persoană în vârstă” prin prisma concordanței între membrii aceleiași filiații (fiică-mamă-bunică). Se confirmă ipoteza gradării influențelor cu vârsta, astfel, numărul cel mai mare de concordanțe (coeficienți de corelație semnificativi pozitivi) sunt pentru relația mamă-fiică (6 valori din 14), apoi pentru mamă-bunică (5 din 14) și pe ultimul loc fiică-bunică (3 din 14). Fiicele sunt de acord cu mamele, în ordine, pentru : „cât ești de împăcat cu tine însuși”, „cum arăți”, „cum te porți”, „frecventarea bisericii”, „credința în Dumnezeu” și „cât de realizați sunt copiii tăi”. Fiicele mai în vârstă (mamele) sunt de acord cu mamele (bunicile) pe alte dimensiuni

valorice : „cât de bine te înțelegi cu vecinii”, „cum te porți”, „frecventarea bisericii”, „câtă avere ai” și „cât ești de liber să faci ce vrei”. Doar două valori își păstrează rangul relativ : „cum te porți” și „frecventarea bisericii”. Totuși, între fiice și bunici convergența se realizează pe alte valori : „cât ești de împăcat cu tine însuși”, „câtă avere ai” și „cât de bine te înțelegi cu vecinii”.

Stereotipuri legate de îmbătrânire

Pentru analiza imaginilor despre îmbătrânirea fizică și mentală, s-a utilizat întrebarea deschisă, în ipoteza că imaginile sunt insuficient conturate și o întrebare închisă nu ar face decât să ofere răspunsuri de-a gata, care ar pune subiecții în postura de a nu mai reflecta și reda întreaga gamă de semnificații. Eram avertizați că analiza răspunsurilor deschise va crește efortul de cercetare, dar am mizat pe construcția unor „mici modele ad-hoc” pentru imaginarii îmbătrânirii. Este și motivul pentru care „întrebarea deschisă” a devenit un „set de itemi”, tocmai pentru a ne permite o analiză detaliată, uneori chiar redundantă a imaginarii :

Pentru claritatea și bogăția lor, am ales răspunsurile date de fiice. Procesul dificil de analiză cauzat de volumul impresionant de „texte culese” numai pe baza acestor întrebări a fost mult ușurat și îmbunătățit prin folosirea unor programe speciale de analiză de conținut care de multe ori au avut funcții complementare sau au fabricat interpretări concordante. Validitatea de construct a fost astfel atinsă prin compararea codurilor produse, a interpretărilor sau a hărților conceptuale cu mai multe programe. Intuițiile noastre (uneori chiar ipoteze de lucru) au fost deseori confirmate prin diagramele, hărțile conceptuale, graficele,

Tabelul 7. Dimensiuni ale investigației referitoare la imaginile despre îmbătrânirea fizică și mentală (surprinse prin întrebări deschise)

„Ce credeți că se va întâmpla la bătrânețe cu...?”	Dimensiunea îmbătrânire fizică	„De ce credeți aceasta?” – justificare cerută doar generației FIICE
	înfățișarea fizică	
	pielea	
	părul	
	puterea fizică	
	sănătatea în general	
	Dimensiunea îmbătrânire mentală	
	personalitatea	
	memoria	
	înțelepciunea	
	mulțumirea de viață	
	inteligenta	

„scenariile” obținute cu aceste programe. În general, s-au realizat două genuri de concluzii din aceste analize de conținut: unele sigure, cu un grad sporit de validitate și în prelungirea unor teorii clasice îndelung verificate, și altele „intuiționiste”, cu un considerabil risc de validitate, dar interesante pentru cercetarea viitoare. Din motive de acuratețe a prezentării, am evitat adesea să refacem întregul traseu al interpretării sau al schemei de referință și ne-am concentrat spre rezultatele care, apreciem noi, pot aduce un spor de cunoaștere în acest domeniu.

Am selectat ca relevante „interpretările” produse la doi indicatori, câte unul pentru fiecare din cele două dimensiuni studiate: „Ce credeți că se întâmplă cu înfățișarea fizică la bătrânețe?” și „Ce credeți că se întâmplă cu inteligența la bătrânețe?”, care au produs cea mai largă sferă de semnificații, fiind reprezentativi pentru cei doi indicatori.

La indicatorul „înfățișare fizică”, după o serie de operații de verificare, clasificare și poziționare care au fost în pondere apreciabilă lingvistice, dar au primat și

raționamente sau decizii „sociologice”, s-a întocmit o listă exhaustivă de teme (concepțe verbale și substantivale) și rheme (comentarii de tip complement cauzal sau adverbiale).

Dacă acest ansamblu simbolic ar fi fost răspunsul unei singure persoane (aproximativ), am fi putut aprecia că s-au produs translațiile de la imagine la interpretare și chiar de la cunoașterea comună la cunoașterea științifică. Nu este cazul însă pentru aceste răspunsuri ale generației FIICE. Cognațiile lor sunt fragmentare, aprecierile subiective și judecățile adesea prejudiciante, astfel că vom discuta în continuare de stereotipuri.

Într-un plan strict cantitativ am tradus tabloul simbolic de mai sus prin facilitatea *Count joint frequencies for the specified vocabulary* (cuvântul *vocabulary* denumește o listă de coduri relevantă pentru textul analizat) și opțiunile: „unitate de context = propoziția” și „analiza doar a unităților în care apare un termen al vocabularului = coeficientul Jaccard” din programul HAMLET.

Calculul de mai sus (procentual) reprezintă doar acele contexte (a se citi, în cazul

Tabelul 8. Lista temelor și comentariilor la itemul „înfățișare fizică la bătrânețe” pentru generația fiice

TEME	RHEME („COMENTARII”)
Faza A : TIMPUL/VÂRSTA „se schimbă”, „se va schimba” – „o parte dintre trăsături”, „aspectul”, „silueta”, „statura”	„pentru că, o dată cu trecerea timpului, nu mai poți arăta ca la 20 de ani”, „o dată cu înaintarea în vârstă” – „o dată cu trecerea anilor, nu mai este la fel de plăcut”, „nu mai arăți la fel de bine ca atunci când erai tânăr”
Faza B : MODUL DE TRAI „se schimbă”, „mod de viață”, „traie”, „alimentație”	datorită „traului, a condițiilor de locuit”, „factorilor de natură internă sau externă” „muncilor efectuate” – „dar nu foarte mult, pentru că trăsăturile frumoase se pot vedea și la o persoană în vârstă”
Faza C : ÎMBĂTRÂNIREA „se schimbă”, „îmbătrânim”, „se pierde din înălțime”, „piele zbârcită”, „omul se ofilește fizic”	datorită : „transformărilor care au loc în organism”, „procesului de îmbătrânire a organismului”, „proceselor naturale ale îmbătrânirii” – „oricât ar încerca omul să se menajeze, procesul se poate încetini, dar nu opri”
Faza D (de tranziție) : PROCESUALITATEA „se schimbă”, „ne transformăm”	datorită „transformărilor care au loc în organism”, „proceselor anatomo-fiziologice ale omului” „întregul corp va suferi modificări” – „mult, își pierde din moralitate, din frumusețe” „radical”
Faza E : MODIFICAREA „se modifică”, „suferă modificări”, „corpul”, „silueta”	„începe un regres fizic treptat”, „pielea își pierde din elasticitate” – „gârbovit”, „zbârcit”
Faza F : DECLINUL „scade”, „puterea fizică”, „înălțime”, „greutate”, „vedere”	„te urâțești”, „te micesți”, „slăbește vederea”
Faza G : DEGRADAREA „se degradează”, „se deteriorează”	„apar riduri”, „datorită procesului natural”
Faza H : PIERDEREA „pierde”, „din strălucire”, „atractivitate”, „frumusețe”, „mușchi”	„datorită pierderilor de calciu”, „se atrofiază”, „își pierde calitatea” – „ca în tinerețe”, „suferim de diferite boli”

de față, subiecți) în care se manifestă stereotipul dominant sau „ansamblul de teme și rhome cu un același pattern”. Vedem astfel cum sensul „înfățișării fizice la bătrânețe” este unul „incontrolabil”, „inevitabil” și „ireversibil”. Diferă imaginile și comentariile asupra debutului și vitezei procesului de „degradare”, „scădere” și „pierdere”, dar nota ansamblului semantic este una negativă.

În cazul celui alt item, „inteligenta”, unde am constatat o mai mare diversitate de expresii lingvistice, am utilizat pentru interpretare aplicațiile și „limbajul” programului *Tropes*. Răspunsurile reunite ale subiecților sunt analizate ca un text pe baza căruia va fi generat un „scenariu” (*scénario*, în fr.)² la întrebarea adresată fiicelor despre inteligență la bătrânețe (cele mai frecvente și semnificative cuvinte).

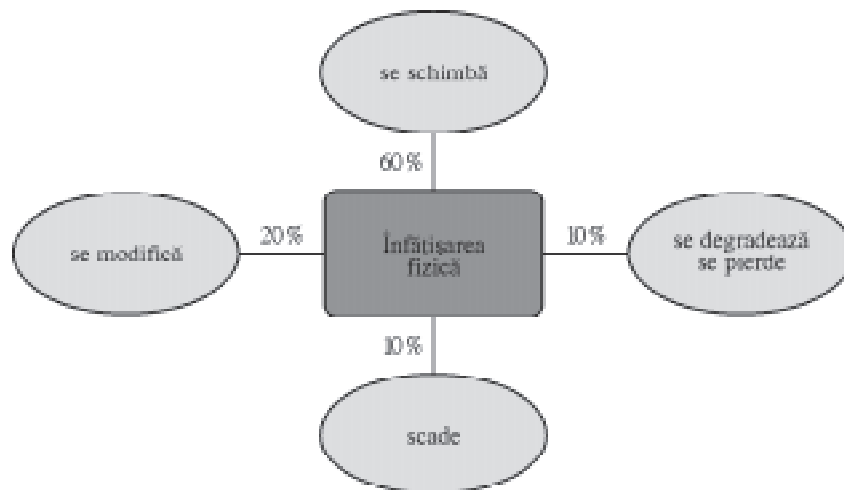

Fig. 1. Analiza de conținut (cantitativă) la itemul „înfățișare fizică la bătrânețe”

Aplicat setului de răspunsuri ale respondenților, scenariul, care poate fi ameliorat în permanență prin eliminarea unor concepte, adăugarea altora sau completarea listei de cuvinte subsumate unor concepte, va produce mai multe instrumente de lucru, cum ar fi: tabelul frecvențelor, diagrama relațiilor simple (ante- sau post-cuvânt) și diagrama celor mai frecvente asocieri (cu prezentarea nucleului asociativ și a legăturilor ante- sau post-nucleu). Diagramele au și forme grafice mai simple de interpretare, unde sunt „numărate” toate cuvintele din scenariu alăturate relației sau cuvântului analizat.

Imaginea inteligenței care rămâne „la fel” la bătrânețe se regăsește în 30 de unități de context, ceea ce înseamnă că 30 de subiecți s-au exprimat că inteligența rămâne la fel la bătrânețe (cea mai mare pondere), de asemenea, 20 că diferă și 20 că scade.

Celelalte unități care apar în scenariu sunt cuvintele cele mai frecvente sau unitățile semantice cele mai prezente. Ele sunt, în ordinea impactului de text: *viață*, *tinerete*, *vârsta*, *om*, *timp*, *înțelepciune*, *depinde*, *crește*, *naști*, *experiență*.

Următorul pas al analizei îl constituie relecturarea cărții cuvintelor (*références utilisées*), de unde aflăm cuvintele cele mai

frecvente și putem să completăm scenariul anterior.

Cele mai dese referiri sunt cele legate de *inteligență* și *bătrânețe*, ceea ce poate fi și expresia unei înțelegeri a întrebării, și nu numai. Apoi cele care arată direcția procesului (*scade*, *rămâne la fel*, *scade*) și cele care indică schimbarea (*se modifică*, *se schimbă*, *diferă* etc.). Acestea trebuie, evident, să se regăsească în scenariul utilizat.

Urmărind corespondența între scenariul anterior și lista de cuvinte, observăm un prim cod care nu a fost inclus în scenariu: *bătrân*, *bătrânețe*. De asemenea, un cuvânt din listă nu are o semnificație autonomă – este vorba despre *coeficient* – și de aceea îl eliminăm. O introducere arborescentă o realizăm la codul rădăcina *scade* căruia îi adăugăm, unitatea *pierde*. Va rezulta astfel și un nou scenariu. Pentru început, vom avea frecvențele pe acest nou scenariu: *bătrânețe* (28), *crește* (5), *depinde* (5), *diferă* (20), *experiență* (3), *inteligent* (91), *înțelepciune* (5), *la fel* (37), *naști* (5), *om* (16), *scade* (20), *timp* (6), *tinerete* (9), *vârsta* (11), *viață* (17). Pe acest nou scenariu se poate face analiza asocierilor dintre codurile din scenariu, care în numeroase cazuri poate produce rezultate interesante.

În cazul de față, asocierile cele mai puternice (din punctul de vedere al frecvenței), cele dintre *intelligență* și *bătrânețe* și dintre *intelligență* și *la fel*, nu ne spun prea multe, doar că întrebarea noastră reverberează semantic în răspunsurile date.

Diagramele generale³ pot fi însă mai sugestive. Să o urmărim pe cea pentru *intelligent*, ce este o diagramă doar pentru subiecții care, în răspunsurile lor, au asociat semnificantul cu alți semnificanți din ultima listă de cuvinte (ultimul scenariu).

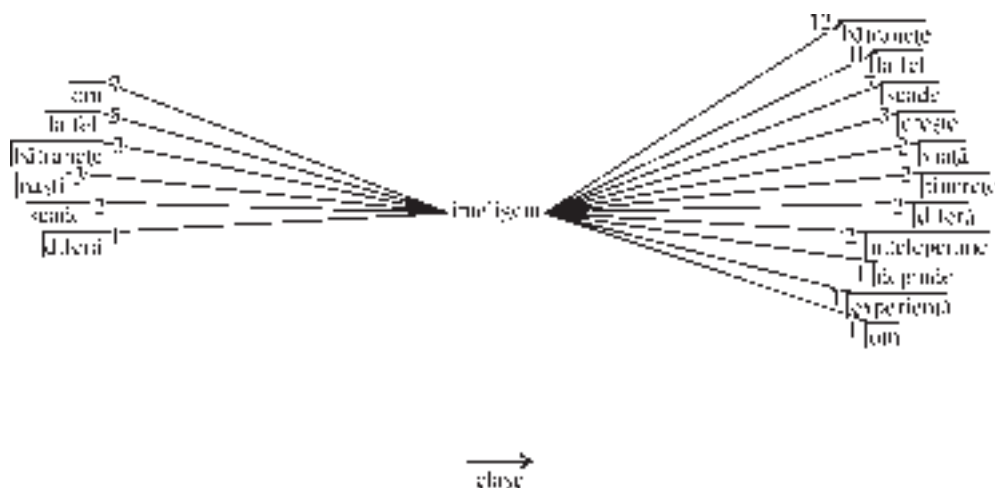

Fig. 2. Denumirea și numărul codurilor asociate semnificantului „intelligent”

În fine, conchidem că imaginea cea mai consistentă (nu numai cantitativ, ci și calitativ) este a inteligenței care la bătrânețe rămâne „la fel” sau „scade”. Inteligența mai depinde și de cum te naști, spun unele respondente, iar altele cred că inteligența este legată într-un fel de înțelepciune și în acest sens se poate spune că va fi în creștere de la perioada vârstei tinere la cea a bătrâneții. În ultimă instanță și mergând spre sfera mai imprecisă, marginală a termenului, avem afirmația că inteligența depinde de om sau este datorată experienței, fapt ce iarăși poate determina o apropiere mai rapidă de judecata că ea poate să nu involueze la bătrânețe.

Ipoteza dominanței imaginii „clasice” a degradării inteligenței se confirmă. Pentru o verificare suplimentară, avem posibilitatea, oferită de programul *Tropes*, de a extrage din declarațiile subiecților contextele în care se face asocierea scăderea inteli-

genței, păstrarea inteligenței la același nivel și creșterea ei.

Subiecții care se pronunță pentru reprezentarea negativă (scădere) au exprimat marcate de profesiunea lor de educatoare. Justificările pentru aceste imagini sunt pe undeva reflexia profesiei, termenii *proces psihic*, *coeficient*, *deficiență*, *sistem psihic*, *piramidă*, *factor*, *pragul dezvoltării*, *activitatea creierului*, *maturitate*, *aptitudine* arătând ce zonă socială „colorează” reprezentările.

Prin opoziție, cele care se pronunță pentru creșterea nivelului de inteligență folosesc justificări mai puțin psihologizate și chiar sub forma pseudoargumentării („Inteligența crește o dată cu vârsta datorită acumulării experienței de viață”, „Inteligența crește datorită exercițiilor acumulate pe o perioadă de 60-70 de ani”, „Inteligența crește și ea pe parcursul timpului”).

Pentru a surprinde percepția claselor de vârstă, au fost operaționalizate dimen-

siunile percepția „tinerilor”, percepția „bătrânilor”, percepția relațiilor dintre „tineri” și „bătrâni” și percepția relației „părinte-copil”

Educatorele tinere (generația fiice) nu par a se identifica prea mult cu „tinerii din ziua de astăzi”, cel puțin așa pare a reieși din răspunsul „Tinerii din ziua de astăzi sunt mult mai obraznici decât cei din trecut”. Dincolo de semnificațiile pe care unele sau altele le pot da acestei afirmații, tendința de „categorisire” ca „specială” și „obraznică” a atitudinii generale a tinerilor din ziua de astăzi denotă și un anumit „tradiționalism” generalizat la scara celor trei generații. Pentru educatoarele tinere poate fi și o distanță pe care o iau față de... părinții copiilor pe care-i educă, ale căror atitudini sunt comparate cu cele pe care ele le au față de... părinții lor. Este totuși o ipoteză riscantă, dar interesantă prin porțițele explicative deschise. Sau poate fi un stereotip „generaționist” preluat prin socializare de la o generație la alta ? !

Să urmărim, de asemenea, câteva ipoteze confirmate. Astfel, indiferent de generație, „bătrânii din România nu sunt apreciați după cât merită”. Este o contradicție flagrantă cu vechiul proverb care spune că „cine nu are bătrâni să-i cumpere”, pe care respondentele noastre îl văd, „didactic”, ca încă... adevărat.

O afirmație dură : „Bătrânii nu ar trebui să aștepte să fie o povară pentru tineri, ar trebui să se interneze în azil” – pare a fi mai acceptată de femeile în vârstă decât de cele tinere, care „rușinate”, resping categoric această afirmație.

Femeile din generația ultimă par însă a dovedi un „realism relativ” atunci când 17,6% dintre ele susțin categoric, dar, probabil, și cu o oarecare frustrare, că „sfaturile părinților nu le sunt de prea mult ajutor în viața tinerilor de astăzi”. Deși sunt puține fiice, atât din generația de mijloc, cât și din generația tânără, care să fie de acord

categoric cu o asemenea aserțiune, se poate spune că și printre ele se găsesc destule „dezamăgite” de astfel de sfaturi. Trebuie precizat însă că marea masă a femeilor pe toate cele trei generații își manifestă dezacordul cu o astfel de afirmație, plină, ce-i drept, de „indezirabil”.

Ruptura dintre „tinerii” și „bătrânii” de astăzi din România, deși stârnește proteste, este acceptată atitudinal de cele trei generații. Paradoxal, reprezentantele generației „ultime”, în majoritate, recunosc dificultatea de a reînoda, în propriile familii chiar, relațiile cu cei tineri.

Sentimentul filiațional domină însă pe ansamblul celor trei generații : dacă cele tinere le acordă recunoștință părinților, cele în vârstă sunt „mândre” de copiii sau nepoții lor.

Un indicator indirect al stereotipurilor ageiste este întrebarea : „Numiți trei lucruri pe care vă face plăcere să le faceți acum, dar care credeți că vârsta înaintată vă va împiedica să le mai faceți”. Vom analiza, pentru rapiditate, doar primul răspuns.

Pentru fiice, cele mai plăcute activități care par a fi împiedicate de bătrânețe sunt, în ordine descrescătoare : drumețiile, vizitele, plimbările (29), a dansa, a asculta muzică, a merge la discotecă, distracția (23), a face sport (12) și a citi, a studia (8). Principalele probleme sunt situate astfel în sfera motricității, apoi în zona unor incapacități fiziologice.

Mamele susțin că nu vor mai putea desfășura corespunzător activități casnice (21) cum ar fi : să croșeteze, să gătească, să facă curățenie, să lucreze în grădină. Mai apare o nouă categorie : a munci, a merge la serviciu, cu 4 alegeri. În ordine, celelalte „regrete” sunt pentru : a se plimba, a călători (14), a dansa, a cânta, a se distra cu prietenii (7) și a citi, a studia (4). Accentul s-a mutat, în cazul femeilor adulte și chiar vârstnice, spre activitățile casnice și spre dorința de a primi și a face vizite.

Răspunsurile pentru bunici sunt cu atât mai aparte cu cât ele trăiesc deja aceste „dezavantaje” ale bătrâneții – sunt, se pare, observatori mai credibili. Trebuie însă să observăm că aceste lucruri pe care nu le mai poți face la bătrânețe nu depind numai de incapacitățile constatate, ci și de dorințele și preferințele vârstei. Comparațiile între generații trebuie deci făcute cu o deosebită prudență. Activitățile casnice, la fel ca și la mame, par a nu mai putea fi realizate așa cum și-ar dori (15 alegeri). Aproape dispăre dorința de a dansa, a se distra, a cânta (doar 2 alegeri), apărând însă teama că nu se vor mai putea juca cu nepoții, că nu vor mai putea merge, că nu vor mai putea viziona emisiuni la televizor, că nu vor mai putea merge la biserică (12 alegeri). Rămâne înclinația spre a munci și temerile legate de orizontul temporar când

nu se va mai putea: „să muncesc mai mult”, „să sap în grădină” etc.

În ce privește „vârsta la care credeți că începe bătrânețea”, ea este situată cel mai sus la bunici (media = 62,3 ani), apoi la mame (media = 60,1 ani) și apoi la fiice (media = 57,3 ani).

Construcția socială a acestei vârste de intrare în bătrânețe este astfel diferită (semnificativ) după generație.

Pentru întrebarea referitoare la „cele patru cuvinte care descriu cel mai bine o femeie în vârstă de peste 65 de ani”, au rezultat diferențe interesante de stereotipizare a grupului de vârstă sau, mai precis, a „femeii în vârstă de peste 65 de ani”. De notat că media de vârstă a generației „fiice” și a generației „mame” e sub această limită arbitrară („65 de ani”), în contrast cu cea a generației „bunici”, care este peste.

Tabelul 9. Stereotipuri generaționale despre „femeia de peste 65 de ani”

(„Dați patru termeni pentru a descrie o femeie de peste 65 de ani”)

Fiice		Mame		Bunici	
imagini	frecvențe	imagini	frecvențe	imagini	frecvențe
înțeleaptă	50%	înțeleaptă	42%	înțeleaptă	21%
credincioasă	25%	căruntă	27%	credincioasă	20%
căruntă	20%	credincioasă	16%	căruntă	14%
bătrână	10%	bătrână	8%	bătrână	11%

Și aceste stereotipuri confirmă diferența de percepție, despre care am amintit de la primele prezentări de rezultate, față de îmbătrânirea fizică și cea mentală.

Prototipuri ale îmbătrânirii

La întrebarea „Ce femeie în vârstă de până la 50 de ani admirați cel mai mult?”, se observă mai multe diferențe între generațiile noastre de femei.

Generația „fiice” are astfel o alegere „tip” majoră, care este mama subiectelor, denumită de aproape o treime dintre ele

(28). O altă treime (29) se concentrează spre vedetele de televiziune, care sunt, în marea lor majoritate, românce. Excepțiile sunt notabile: actrița Sharon Stone (3 alegeri) și Lady Diana. Să notăm astfel cele mai preferate „tinere vedete” românce: Andreea Esca (6), Andreea Marin (3), Mihaela Tatu (3), Gabriela Szabo, Nadia Comăneci, Elena Cârstea, Bianca Brad, Geanina Corondan, Loredana Groza, Cristiana Răduță.

Restul răspunsurilor „fiicelor” vizează persoane din anturajul imediat: prietena (6), vecina, verișoara, nașa, vecina, colega, mătușa sau... fosta dirigintă.

Generația „mame” nu manifestă însă... reciprocitate față de fiice, care sunt alese ca model doar de 6 dintre ele. Probabil pentru că nu pot face identificări de sex cu „fata” lor. Mai des, modelul este sora, în 10 cazuri, uneori chiar nora (3 cazuri), cumnata (6 cazuri), vecina, șefa sau o prietenă (2-3 cazuri). Aproape jumătate din cele care au răspuns la această întrebare aleg însă vedetele de televiziune (40 de cazuri). Se pare că aici se impune mult mai clar o vedetă, care nu este... atât de tânără: Mihaela Tatu (9), realizatoarea unui talk show de succes la postul telenovelistic Acasă („De trei ori femeie”). Alături de Tatu vin, de asemenea, femeii care se apropie de vârsta mamelor, uneori o chiar depășesc, cum este cazul deputatei Mona Muscă. Tot în top intră Andreea Marin și Andreea Esca – câte 5 alegeri fiecare. La mame nu apare decât o singură vedetă străină: actrița Michelle Pfeiffer.

La generația „bunici”, se impune la prima categorie de prototipuri „fiica și nepoata”, care acum sunt investite, probabil, cu mai multă identitate de sex (25 de alegeri din 75 de răspunsuri). Vedetele ocupă și ele aproape același volum ca și cuplul anterior (22). Cea mai „iubită” este însă acum o tânără: Andreea Marin. Alături de ea vin nume mai puține, dar care s-au aflat și în opțiunile fetelor și nepoatelor lor: Mihaela Tatu, Andreea Esca, Mona Nicolici. Iarășî avem o singură vedetă străină, dar una nouă: vedeta mexicană Thalia.

Întrebarea referitoare la „bărbații admirați de mai puțin de 50 de ani” a oferit și ea unele date interesante. La fiice, „soțul”, cu 10 alegeri, este devansat de „tată”, cu 18. În cazurile celor căsătorite, domină totuși „soțul” ca persoană admirată (10 la 8 alegeri). Remarcăm o particularitate la alegerea vedetelor, care reprezintă și aici aproape o treime din alegeri: apar multe nume de vedete străine (Tom Cruise, Leonardo Di

Caprio, Jean-Claude van Damme, Antonio Banderas, Ricky Martin), care aproape rivalizează cu „autohtonii” Mircea Radu, Horia Brenciu, Dan Bitman, Aurelian Temișan, Andrei Gheoghe, Cătălin Botezatu sau cu politicieni cu notorietate ca Adrian Năstase sau Micea Geoană – ultimii, în fapt, au cam trecut de 50 de ani.

Generația „mame” are puține alegeri printre vedete străine (sunt aleși actori ca Tom Cruise sau Mel Gibson), dar multe printre cele autohtone: plaja este destul de diversă, de la cântăreți (Adrian Enache, Drăgan Muntean, Ionuț Fulea, Nicolae Furdui Iancu) la fotbaliști (Gheorghe Hagi), ziariști (Cristian Tudor Popescu) și oameni politici (Adrian Năstase, Traian Băsescu, Victor Ciorbea și Mircea Hava). Un nume este totuși preferat de nouă dintre femeii: Mircea Radu, realizatorul emisiunii „Din dragoste” de la Antena 1. La egalitate aproape cu vedeta TV se află soțul. Din universul cotidian al mamelor, se mai disting ca prototipuri vecinul, vărul, „un bărbat liniștit”, primarul, preotul, ginerele și chiar „fiul meu”.

Pentru bunici, „fiul și nepotul” cumulează cele mai multe alegeri – 23 –, care reprezintă o treime din totalul celor ce au răspuns. De subliniat că avem cele mai multe nonrăspunsuri (21) de până aici. Categoria „vedete” este destul de redusă ca pondere și cuprinde doar câteva nume: Ionuț Fulea (5), Mircea Radu (4), Nicolae Furdui Iancu (3), Aurel Tămaș, Cosmin Cernat și... Adrian Năstase. Puțin reprezentate sunt și modelele din mediul social imediat: primarul, vecinul, preotul sau ginerele.

Analiza răspunsurilor la întrebarea „Ce femeie cu vârsta peste 50 de ani admirați cel mai mult?” s-a realizat pe aceleași categorii majore de distribuție.

Ficele se orientează pentru model la cuplul „bunică-mamă”, care obține peste o treime din alegeri (35). Soacra se înscrie și ea pe o poziție interesantă (5 alegeri).

Vedetele de peste 50 de ani sunt: Tina Turner (8), Stela Popescu (6), Irina Loghin (3), Liz Taylor (2), Marioara Murărescu, Maria Dragomiroiu, Lucreția Ciobanu, Angela Similea și Tora Vasilescu. Liderul clar care este cântăreața Tina Turner, ceea ce pare a ne spune că sunt apreciate îndeosebi vedetele care și-au menținut vigoarea și frumusețea fizică și peste pragul de 50 de ani.

Mamele au ca prototip generația ultimă („mama”), cu 26 de alegeri. La vedete se evidențiază actrița Stela Popescu (9 alegeri). Categoria este mai diversificată, apărând, spre deosebire de fiice, și o femeie deputat al cărei nume a mai fost vehiculat: Mona Muscă (3 alegeri). Alte nume de vedete: Corina Chiriac, Tamara Buciuceanu, Angela Similea, Cher, Tina Turner, Sofia Vicoveanca și chiar Regina Angliei (Elisabeth). Alături de clasa apropiată (vecina, nașa sau mătușa), sunt de notat și trimiteri generice, cum ar fi: „femeia gospodină, decentă”, „femeia de 60 de ani” sau „femeia veselă, comică”.

La bunici, cea mai consistentă categorie este cea a vedetelor: Irina Loghin (10), Lucreția Ciobanu (6), Veta Biriș, Angela Similea, Ileana Vulpescu, Ruxandra Săraru, Stela Popescu și Draga Olteanu-Matei. Remarcăm că solistele de muzică populară se impun cel mai mult. Sora devine și ea un posibil model (8 alegeri), alături de vecină (7 alegeri). Alte opțiuni pot fi destul de vagi: „femeia de 50 de ani”, „o femeie cuminte, înțeleaptă, așezată, credincioasă”.

Ultima întrebare de la dimensiunea „prototipuri de vârstă” viza „bărbatul de peste 50 de ani”.

Fiicele își găsesc în primul rând un model în cuplul „bunic-tată”, care primește 17 opțiuni. La vedete apar actori și soliști străini cum ar fi: Harisson Ford, Anthony Hopkins, Al Pacino, Richard Chamberlain, Adriano Celentano. Vedetele noastre sunt totuși mai multe și mai diversificate: Florin

Piersic (5), Gică Petrescu, Radu Anton Roman, Mircea Dinescu, Jean Constantin, Alexandru Arșinel, Andrei Bacalu și Adrian Păunescu. Se observă totodată că seria „apropiați” lipsește aproape complet (apar doar câte o dată directorul școlii și vecinul).

La mame, cuplul „soț-tată” are 15 alegeri. Vedetele străine sunt aproape nesemnificative ca pondere; apar doar câte o dată: Bill Clinton, Sean Connory, Julio Iglesias și Demis Russos. La vedete românești se impune iarăși, ca și la fiice, Florin Piersic (6 alegeri). Vedetele cumulează în total mai mult de o treime din totalul alegerilor (33 din 74). Categoria „apropiați” este de această dată mai numeroasă: prieten de familie, preotul, finul, cumnatul și fostul învățător.

La generația bunici, avem un număr mare de nonrăspunsuri la întrebare (24), fapt explicabil printr-o relativă distanță a unora dintre femeile de această vârstă față de modele masculine vârstnice. Vedetele și „apropiații” partajează răspunsurile bunicii. Cele mai multe alegeri le au astfel: soțul (7), Ion Iliescu (7) și soliștii de muzică populară (11). Lipsesc cu desăvârșire vedetele străine. Mai apar în enumerare: „ginerile”, „un vecin”, „un prieten” și „pas-torul”.

Cele trei generații par a reflecta cel mai bine procesul de socializare specific atunci când sunt examinate prototipurile de vârstă. Generația ultimă (bunici) este astfel refractară modelelor date de „vedetele străine” și e mai înclinată în a căuta modele de vârstă în cadre familiale.

Concluzii

Vârsta înaintată nu este sinonimă cu stagnarea fizică și psihică. Fie că sunt tinere, mature (generația-pivot care are dese contacte atât cu generația „fiice”, cât și cu generația „bunici”), fie vârstnice, femeile

nu se diferențiază substanțial în privința imaginarului îmbătrânirii. Studiul nostru a indicat însă diferențe ce pot fi puse fie pe seama vârstei, fie a generației atunci când analizăm imaginile despre „valorile” bătrâneții. Fiicele sunt astfel cele mai îndepărtate de răspunsurile bunicilor, care însă nu se apropie atât de mult de cele ale mamelor. Ultima concluzie funcționează numai atunci când sunt raportate răspunsurile între membrii unei filiații, pe ansamblu indicatorii de poziție arătând o mai mare omogenitate între generații.

Un alt rezultat notabil, care însă este confirmat și de studiul replicat de noi, e dat de diferența de percepție dintre îmbătrânirea fizică și cea mentală. Nu numai imaginarul este semnificativ structurat altfel (covârșitor negativ pentru înfățișarea fizică, de exemplu, ca indicator al dimensiunii îmbătrânire fizică, și sensibil nuanțat pentru inteligență, ca unul dintre principalii indicatori ai îmbătrânirii mentale), ci și atitudinile combative sunt mai puternice în cazul îmbătrânirii mentale.

Îmbătrânirea fizică. Și în studiul nostru (ne raportăm destul de des la studiul replicat, deși ca metodologie și interpretare ne-am îndepărtat mult de acesta) a existat o unanimitate de acorduri referitoare la faptul că factorii fizici se înrăutățesc la bătrânețe. Într-un anumit sens, afirmația este neinteresantă, deoarece și literatura de specialitate geriatrică are prea puține lucruri pozitive de spus despre schimbările fizice la bătrânețe. O clasificare clasică a problemelor fizice la bătrânețe, extrasă dintr-o carte de geriatrie, ne indică aceeași tendință negativă; Verwoerd (1973) arată câteva dintre schimbările cele mai vizibile: se schimbă aspectul pielii, se înnegrește, se pigmentează și se cojește ușor; articulațiile își pierd din flexibilitate, structura oaselor este mai slabă; slăbește inima; slăbesc plămânii, iar respirația devine mai dificilă;

se schimbă sistemul gastro-intestinal, astfel încât este nevoie de o dietă supravegheată; apar probleme legate de vezică ce duc la urinări frecvente, mărirea prostatei, ce duce la complicații în cazul bărbaților, iar la femei, în cazul unor infecții, apar complicații la uter și la vezică.

Este adevărat, pe de altă parte, că sistemele organice intră într-o fază regresivă într-un mod diferit la fiecare individ. Ereditatea, exercițiile fizice, toxicitatea din mediul înconjurător și stresul joacă un rol important în procesul de îmbătrânire. Ca urmare, de exemplu, a schimbărilor ce au loc în sistemul reglator al temperaturii corpului, este normal ca vârstnicii să prefere mediile cu temperaturi cu câteva grade mai ridicate decât tinerii.

Literatura biologică a îmbătrânirii a produs până acum numeroase teorii ale îmbătrânirii. Teoria evoluției și a involuției susține existența pentru fiecare specie a unui ceas biologic care determină durata maximă de viață și rata de deteriorare pentru fiecare organism. O dată cu avansarea în vârstă, indivizii trebuie să se aștepte la schimbări în proporția cantităților de grăsime, a materialului fibros; totuși, rămâne neschimbată cantitatea de apă. Există și cazuri care, deși sunt atribuite vârstei, nu sunt normalități. Un astfel de caz este osteoporoza. Osteoporoza este o pierdere puternică de calciu din oase care duce la subțierea acestora, crescând riscul unor fracturi. Boala se întâlnește mai des la femeile de statură mică. Teoria conexiunilor transversale consideră ca element determinant al îmbătrânirii colagenul și studiază modul cum se pierde acesta pe măsură ce îmbătrânim, conducând, printre altele, la ridarea pielii. De asemenea, se ajunge la pierderea elasticității vaselor de sânge, a țesuturilor musculare, a pielii, a pupilelor și a altor organe. Din cauza lipsei de colagen, și rănille tind să se vindece mai greu. Teoria *free radical* susține faptul că procesul de îmbătrânire poate fi înce-

tinit. Injectarea de beta caroten – vitamina E, creșterea numărului de hormoni și restricții calorice au dat rezultate bune în acest sens la animalele de laborator. Ca fapt pozitiv, cercetătorii au arătat că îmbătrânirea duce la o mai bună tolerare a durerii.

Rezultatul nostru este însă interesant dacă îl raportăm la mai multe studii despre percepția îmbătrânirii care găseau tineri ce tratau bătrânețea ca pe o perioadă de dezastru, în vreme ce adulții bătrâni o vedeau ca pe o perioadă de materializare a posibilităților de a merge la spectacole și de a face lucruri pe care înainte nu le puteau realiza din cauza lipsei de timp, a copiilor etc. Unii ar explica aceste rezultate și prin raportare la situația economică a României și la modul de trai și resursele majorității bătrânilor din România. Nici vorbă de spectacole, excursii, cluburi ale vârstei a treia sau alte asemenea exotisme la vârstnicii din România. Situația materială incomparabil mai bună a vârstnicilor din Marea Britanie sau din alte țări occidentale ar trebui să aibă drept consecință un imaginar și atitudini „pozitive”. Iată însă că studiul de referință, citat de noi, care, la rândul său, menționează rezultate similare, constată o apropiere a punctelor de vedere ale generațiilor.

Mai sunt de menționat câteva diferențe importante între ce am obținut pe acest eșantion de femei și alte rezultate ale studiului citat. Astfel, ca o constantă surprinzătoare pentru noi, ca observatori din afară, avem respingerea „vitaminelor farmaceutice” versus acceptarea „vitaminelor naturale” ca mijloace de combatere a îmbătrânirii fizice. În plus, parcă pentru a întări tendința conturată, „medicamentele prescrise de medic” nu sunt apreciate deloc drept combative. Mai mult, „operațiile estetice” sunt excluse aproape de toate respondentele din rândul metodelor care ar contribui la combaterea semnelor îmbătrânirii fizice. Avansăm astfel ipoteza că un

anumit pattern național, care străbate barierele generaționale, de regiune și clasă socială, este responsabil de setul de atitudini.

Îmbătrânirea mentală. Factorii îmbătrânirii mentale au fost văzuți ca un amestec de ameliorare, declin și încetinire. Totuși, și față de îmbătrânirea mentală, punctul de vedere dominant este la toate generațiile studiate defavorabil îmbătrânirii mentale. Corelat cu atitudinea declarat combativă mai ridicată la îmbătrânirea mentală, vom ajunge la ipoteza că un comportament activ, în această privință, nu este previzibil. Se crede, probabil, de către cvasitotalitatea respondentelor noastre că a citi seara în pat, a rezolva cuvinte încrucișate și a urmări știrile și/sau filmele la televizor sunt activități suficiente, cu un raport cost/beneficii satisfăcător, și mai mult de atât nu merită efortul. Că nu formulăm simple puncte de vedere susține și slabul scor (spre „deloc”) obținut de „să iei medicamente mai multe”, „să iei medicamente prescrise de medic”, „o consultare medicală de specialitate periodică” drept metode de combatere a semnelor mentale ale îmbătrânirii.

Datele și concluziile de mai sus par a fi indiciul sociologic că oamenii se confruntă cu un set confuz de puncte de vedere despre ceea ce pot face pentru a combate procesul de îmbătrânire. Poate la grija legată de efortul implicat se adaugă incertitudinea dacă metodele vor da sau nu roade. Și de aici vom fi iarăși de acord cu concluziile studiului replicat despre necesitatea unei soluții gerontologice care să vină cu o strategie educațională complexă în domeniu. Atât femeile, cât și bărbații trebuie să beneficieze de mult mai multe informații și de o educație adecvată referitoare la îmbătrânire. Înainte chiar de a schimba nivelul de trai și chiar independent de acesta, trebuie conturate, identificate resursele de punere în practică și aplicată de urgență o strategie

educațională gerontologică Altfel românii pot trăi în continuare cu ideea că îmbătrânirea mentală este mai ușor de controlat decât cea fizică și că vizitarea prietenilor, vecinilor, cititul în pat, urmărirea unor filme la televizor constituie principalele metode de păstrare a unei minți active la un nivel înalt. Nu este nimic în neregulă cu activitățile prezentate, dar gerontologia a venit cu propuneri mult mai sofisticate și, se

pare, mai eficiente în acest domeniu. Desigur, nici extrema geriatrică nu este de dorit, aceea a medicalizării excesive a bătrâneții. În orice caz, sociologii îmbătrânirii nu au de ce obiecta față de apariția unei astfel de strategii, nici măcar dintr-un punct de vedere egoist, deoarece câmpul lor de acțiune și cercetare nu se va reduce, ci dimpotrivă.

Note

1. Pentru a fi mai ușor citite rezultatele din tabelele 4 și 5, trebuie precizat că au fost utilizate simbolurile F pentru fiică, M pentru mamă, B pentru bunică. Indicii 2 și 3 semnifică faptul că a fost calculată atitudinea generală față de îmbătrânirea fizică (2), respectiv un scor mediu pe „lucrurile care combat îmbătrânirea fizică” (3). Indicii 4 și 6 semnifică faptul că a fost calculată atitudinea generală față de îmbătrânirea mentală (4), respectiv un scor mediu pe „lucrurile care combat îmbătrânirea mentală” (3). Mai spunem, pentru comparație, că a fost utilizată peste tot o scală ordinală cu 7 niveluri unde 1 arăta nivelul „deloc important” și 7 nivelul „foarte important”.
2. Scenariul este, într-o primă formă, o listă de concepte simple care poate fi apoi completată prin apel la text cu mai multe sinonime, variații gramaticale sau stilistice etc.
3. Din rațiuni de claritate a prezentării, am ales doar un tip de diagramă, cea mai sugestivă, produsă de programul *Tropes*.

Bibliografie

- Attias-Donfut, Claudine. (1988). *Sociologie des générations. L'empreinte du temps*. Paris : PUF.
- Bourdelaïs, Patrice. (1993). *L'âge de la vieillesse*. Paris : Odile Jacob.
- Caradec, V. (2001). *Sociologie de la vieillesse et du vieillissement*. Paris : Nathan.
- Comte, A. (1926). *La philosophie positive* (vol. II). Paris : Flammarion.
- Hooyman, A. și Kiyak, H.A. *Sociology of Aging*. <http://www.accd.edu/sac/soci/gpimente/lecture.htm>.
- Marina, L. (2001). Populația activă încotro?. *Annales Universitatis Apulensis*, Alba-Iulia.
- Marina, L. (2002a). Spre o cantitate constantă de bătrânețe. *Coordonate ale evoluției economico-sociale în România mileniului III*. Alba-Iulia : Editura Star Soft 2000.
- Marina, L. (2002b). Semnificația socială a vârstei. *Dimensiuni ale cunoașterii societății contemporane*. Sibiu : Editura Universității „Lucian Blaga” .
- Marina, L. (2002c). Stratificare socială la vârsta a treia. *Annales Universitatis Apulensis*, Alba-Iulia.
- Marina, L. (2003). Modele explicative analitice ale îmbătrânirii la pensionari. *Annales Universitatis Apulensis*, Alba-Iulia.
- Quadagno, Jill. (1999). *Ageing and the Life Course : An Introduction to Social Gerontology*. Boston : McGraw-Hill.
- Rădulescu, S.M. (2000). *Sociologia problemelor sociale ale vârstelor*. București : Editura Luminalex.
- Stuart-Hamilton, I. (1998). Women's attitudes to ageing : some factors of relevance to educational gerontology. *Education and Ageing*, 13, 1. <http://www.co.uk/eda/13-01/walker.pdf>.
- Trebici, Vladimir. (1994). Despre generație, vârstă... *et quibusdam aliis*. *Revista de cercetări sociale*, 3.

Abstract

The research was made on a women sample of three generations with a total number of 273 persons in Alba county. It started from the list of the tenured or temporarily hired kindergarten teachers in a nursery school in Alba county, with ages between 20 and 29. After that, their mothers and grandmothers were investigated by a consistent questionnaire. The present research was also included in the preparing program for a graduating paper with the following theme : "The Generation Study of Women's Attitude towards the Process of Growing Old". The data and conclusions of our study seem to tell us that people face a confuse range of viewpoints about the way they can cope with this ageing process. As for the implied effort, we may add the doubt whether the methods will be productive or not. Hence comes the necessity of a gerontologic solution by which we could shape a complex educational strategy in the domain. Both women and men must have more information and a proper education about the ageing process.

Primit la redacție : mai 2003